

Jacqueline Bel, *Nederlandse literatuur in het fin de siècle* (1993) — maar dan in een ernstigere mate. Terwijl Bel voor elk jaar in de periode 1885-1900 een stempel heeft bedacht in termen als 'naturalisme', 'fatalisme', 'exotisme' of 'mystiek', rangschikt Kemperink de hele periode 1885-1910 binnen één bepaalde categorie, namelijk het 'mystieke conservatisme'.

Binnen dat kader bevat het boek overigens veel interessante nuances. Kemperink laat bijvoorbeeld zien dat de algemene angst voor degeneratie vanaf 1900 tot een tegenoffensief leidde, dat zich manifesteerde in de idealisering van gezondheid en kracht. Zo stond na de eeuwwisseling de 'nieuwe gezonde vrouw' borg voor een gezond nageslacht en de 'nieuwe kunstenaar' voor een gezonde kunst (338). Maar in het algemeen worden de ideologische tegenstellingen tussen de diverse kunststrichtingen door Kemperink weggelaten of expliciet weggewoven.

De beroemde polemiek in *De Kroniek* van 1896 over de kroning van tsaar Nicolaas II tussen enerzijds P. L. Tak en anderzijds Alphons Diepenbrock, waaraan een indrukwekkend aantal prominenten een bijdrage leverde, krijgt in haar boek bijvoorbeeld totaal geen aandacht. Die omissie past in de logica van haar aanpak, want Kemperink meent dat de socialistische schrijvers Gorter en Roland Holst in hun levens- en wereldbeschouwing 'net zo elitair' waren als hun individualistisch ingestelde vakbroeders Van Deyssel en Couperus (340-341). Nu laat zich niet ontkennen dat veel toenmalige socialistische kunstenaars hun burgerlijke gewoonten nooit hebben opgegeven. Maar uit de omstandigheid dat zij het dagelijks leven van de arbeiders niet deelden, hoeft nog niet te worden geconcludeerd dat zij zich per se identificeerden met de belangen van de elites.

Kemperinks neiging om te generaliseren, is in de hand gewerkt doordat haar onderzoeksmethode eclectisch is. Zij heeft zich gebaseerd op een corpus van 292 Noord-Nederlandse teksten — epiek en lyriek — die in de periode 1885-1910 in boekvorm zijn verschenen. Op zichzelf is dat een indrukwekkend onderzoeksgebied. Maar daar staat tegenover dat haar gebruik van niet-literaire bronnen evenals haar gebruik van wetenschappelijke geschiedschrijving nogal beperkt is gebleven. Dat is mijns inziens het grootste probleem bij dit boek: Kemperink wilde een cultuurhistorie schrijven die is toegespitst op een analyse van het ideologische klimaat. Maar zij heeft zich, als een echte neerlandica, hoofdzakelijk beperkt tot het hanteren van literaire bronnen. Daardoor beschikte zij *au fond* over al te eenzijdige informatie om te komen tot een uitgebalanceerd oordeel over dit uiterst veelzijdige tijdperk.

H. de Liagre Böhl

A. H. M. Kerkhoff, *Raadsbesluiten als remedie. Openbare gezondheidszorg in Zwolle en de regio IJssel-Vecht 1900-1995* (Panthaleon reeks XXXVII; Rotterdam: Erasmus publishing, 2001, 391 blz., f69,50, ISBN 90 5235 152 X).

A. H. M. Kerkhoff, die aan de faculteit Bestuurskunde van de Universiteit Twente structuur en functioneren van de gezondheidszorg doceert, schreef reeds in 1994 een overzichtswerk over de geschiedenis van de gemeentelijke gezondheidsdiensten. De oudste GGD'en ontstonden aan het einde van de negentiende eeuw in de grote steden in het westen des lands. Over de GGD'en buiten de Randstad, die veelal pas na de Tweede Wereldoorlog werden opgericht, was tot nu toe maar weinig gepubliceerd. De schrijver mikt met zijn boek, dat in opdracht van de regio IJssel-Vecht werd geschreven, vooral op studenten bestuurskunde. Het bestuurlijk handelen analyseert hij met behulp van de theorie van de Twentse bestuurskundige A. Hoogerwerf. Volgens deze worden de waarnemingen en verwachtingen van bestuurders in hoge mate

bepaald door hun eigen normen, waarden, belangen en posities. Zij opereren in netwerken, waarbinnen gepraat en onderhandeld wordt. Voor elk probleem wordt een oplossing bedacht, zodat de organisatie zich met kleine stapjes ontwikkelt.

Het idee om in Zwolle een GGD op te richten werd in 1919 voor het eerst in de gemeenteraad aan de orde gesteld door een vrouwelijk SDAP-raadslid. Twee tijdens de Tweede Wereldoorlog ondernomen pogingen om een GGD op te richten liepen op niets uit, maar na de bevrijding waren de Zwolse politici het er snel over eens dat de tijd rijp was. De al sinds 1919 bestaande, zeer kleine schoolartsendienst werd opgenomen in de gemeentelijke GGD die in 1951 van start ging. De Zwolse bestuurders hielden de dienst echter klein. Confessionele raadsleden zorgden ervoor dat de GGD zich niet inliet met zaken die in hun optiek waren voorbehouden aan het particulier initiatief. De gezondheidsvoorlichting moest een taak van de ouders blijven. Niettemin kreeg de afdeling jeugdgezondheidszorg wel de kans zich langzaam uit te breiden. De sociaal-culturele trendbreuk van de jaren zestig had ook voor deze GGD op den duur grote gevolgen. Het verzuilde middenveld en belangengroeperingen zoals de huisartsen, die tot nu toe de expansie van de GGD hadden afgeremd, trokken zich terug. De huisartsen weigerden in 1968 nog langer te assisteren bij de ongevaldienst, zodat een crisis ontstond en de gemeenteraad voor het eerst een fundamenteel debat aanging. Dit viel samen met een actiever optreden van het rijk dat met name wegens de sterk stijgende kosten vanaf ca. 1970 probeerde meer greep te krijgen op de gezondheidszorg. Wetten als die op het ambulancevervoer en de Wet voorzieningen gezondheidszorg (WVG, 1982) legden de gemeenten bepaalde taken op. De Zwolse GGD kon nu de particuliere ambulancediensten overnemen en enkele omringende gemeenten gingen gebruik maken van deze dienst, waardoor de GGD zich kon ontwikkelen tot een DGGD (districtsgezondheidsdienst). De al genoemde WVG en de eruit voortgekomen Wet collectieve preventie (1990) deelden de collectieve preventie toe aan basisgezondheidsdiensten. Deze nieuwe taak moest door de gemeenten worden uitgevoerd en mocht niet worden overgelaten aan de markt. De wortel van door het rijk ingestelde subsidieregelingen deed de rest. Binnen de Zwolse GGD ontstond een nieuwe afdeling, Algemene Gezondheidszorg, die met behulp van de epidemiologie de bevolking trachtte te vrijwaren van ziekten. De regionalisering zette ondertussen door en na vele nota's, externe adviezen en vergaderingen, mondde dit uit in de integratie van de DGGD in de regio Ussel-Vecht. De GGD kreeg nu voor het eerst een eigen, ook voor de medewerkers duidelijke identiteit.

De schrijver baseerde zijn analyse op door mevr. drs. B. Widdershoven uitgevoerd archiefonderzoek. Zijn opvatting dat interviews als bron weinig waarde hebben lijkt mij voor bestrijding vatbaar. Tal van studies over onderwerpen uit de gezondheidszorg maakten juist met veel vrucht gebruik van deze bron. Zeker, deze heeft zijn zwakke kanten, maar welke bron heeft dat niet?

In zijn slotwoord waagt Kerkhoff zich niet aan uitspraken over de representativiteit van de ontwikkeling van de Zwolse GGD. Ik ben het met hem eens dat het wenselijk is dat eerst de geschiedenis van andere GGD'en wordt bestudeerd. Overigens vertoont de geschiedenis van de in 1948 opgerichte GGD van 's-Hertogenbosch, waarover ik in 1989 een brochure schreef, opvallende overeenkomsten met die in Zwolle. Wellicht mogen we veronderstellen dat er naast het Randstadmodel (vroeg ontstaan — grote diensten) een periferiemodel (laat ontstaan — pas na 1970 uitgroei tot volwaardige diensten) heeft bestaan. Vervolgstudies dienen bijzondere aandacht te besteden aan twee factoren, namelijk de chronologische ontwikkeling van de ontzuiling, die rond 1965 in een hogere versnelling overschakelt, en het terugtrekken van het middenveld dat rond 1970 de overheden en in politieke zin de sociaal-democraten en met hen sympathiserende confessionelen de kans gaf om ideeën, die soms al een respectabele leeftijd

hadden, tot uitvoering te brengen. Het idee van een dekkend net van regionale gezondheidsdiensten werd immers al in 1920 door de katholieke minister van arbeid Aalberse in een nooit behandeld wetsontwerp verwoord.

Ton Kappelhof

C. van Eijl, L. Heerma van Voss, P. de Rooy, ed., *Sociaal Nederland. Contouren van de twintigste eeuw* (Amsterdam: Aksant, 2001, vi + 249 blz., €21,50, ISBN 90 6861 199 2).

Op 30 mei 1997 hield de Stichting Maatschappijgeschiedenis een conferentie waarin historici, geografen en sociale wetenschappers terugzagen op een bijna voltooid eeuw. Uitgangspunt was de balans die de destijds in Nederland zeer bekende historicus P. J. Blok in 1898 opmaakte van de bijna voorbije negentiende eeuw. Blok schreef in termen van vooruitgang en voorzag sociale hervormingen. Die kwamen er inderdaad, zodat de auteurs van het inleidende artikel, de filosoof Gabriël van den Brink en de historici/ae Christien Brinkgreve en Lex Heerma van Voss de twintigste eeuw het predikaat 'sociaal' meegaven. Nederland werd steeds welvarender, het vergrijsde en ontgroende, de verschillen in inkomens en vermogens werden kleiner, de samenleving democratiseerde en de vrouw ging steeds meer deelnemen aan het openbare leven. In 1898 was Nederland echter geen eenheid en dat bleef nog honderd jaar zo. De door liberalen als Blok en de 'groot protestanten' betreunde verzuiling zette door om pas na 1960-1970 op te lossen. De verschillen tussen de regio's waren aanvankelijk nog groot, maar aan het einde van de eeuw waren zij gereduceerd tot folklore. In de plaats daarvan kwam een multiculturele samenleving, waarin diverse etnische groepen met maar vooral langs elkaar heen leven.

Op het inleidende essay volgen artikelen over de macro-economische ontwikkeling (door Jan Pen), sociaal-culturele golfbewegingen (door C.J.M. Schuyt), de politieke ontwikkeling (door J. Th. J. van den Berg), de demografische ontwikkeling (door Frans van Poppel en Hanna van Solinge), de jeugd (door Peter Selten), sekse en nationaliteit als ordenend principe (door Leo Lucassen), omgang met religieuze verschillen (door Dienke Hondius), de verzuiling (door Hans Knippenberg en Herman van der Wusten), politieke participatie (door Ruud Koole), industrialisatie en regionale identiteit (door Erik Nijhof), nivellering van inkomens en vermogens (door Jan Luiten van Zanden) en een afsluitende bijdrage van Siep Stuurman.

Het lot van bundels is dat de recensent niet aan alle bijdragen de aandacht kan geven die zij verdienen. De ondertoon van de bijdragen is neutraal, de vooruitgang als onzichtbare macht ontbreekt nu geheel, maar van doemscenario's is evenmin sprake. De schrijvers wagen zich niet aan voorspellingen over wat de eenentwintigste eeuw ons zal brengen. Zij signaleren vooral trends en beperken zich tot een reflexieve terugblik. Wellicht had deze aanpak gecombineerd met de prognoses van een instituut als het Sociaal Cultureel Planbureau meer en interessante perspectieven opgeleverd. In enkele bijdragen wordt aangetoond dat veel veranderingen in laatste instantie toch terug te voeren zijn op de politieke ontwikkeling. Zonder een sterke katholieke vakbeweging had minister Veldkamp nooit zonder hoofdelijke stemming zijn Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering door de Staten-Generaal kunnen loodsen. Te denken geeft het onder meer door Van Zanden gesignaleerde verschijnsel dat de inkomensnivellering na 1983 stakte en er zelfs enige tijd sprake was van een beweging in de omgekeerde richting. Aan de hand van statistisch materiaal toont hij aan dat economische groei niet altijd leidt tot minder ongelijkheid.